

NOVADI ZAĻO

Ar apmēram 20 gadu nokavēšanos arī Latvijā sācies ūdeņu aizsardzības process, kas daudzās pasaules valstīs jau šķiet pašsaprotams, – šķēršļu un aizsprostu nojaukšana uz upēm. Latvija šajā ziņā pārņem citu valstu pieredzi un vadlīnijas.

Nav nojaukšanas pieredzes

Iespējams, pirmais nojauktais Latvijā būs Bejas dambis uz Alūksnes upes – projektā “Open Rivers Programme” pēc Pasaules dabas fonda (PDF) un minerālūdens zīmola “Mangali” iniciatīvas. Tomēr PDF Baltijas jūras un saldūdens programmas vadītāja Magda Jentgena neslēpj: iet grūti. Lai gan būvei nav juridiska īpašnieka un projektu atbalsta pašvaldība, dambja apkārtnes iedzīvotājiem šķiet sāpīgi atvadīties no paaudzēs ierastās ainavas, lai gan tā pēc būtības ir mākslīgi veidota un vidi kroplojoša.

“Uz Latvijas upēm kopā ir vairāk nekā 1000 aizsprostu,” stāsta pārtikas drošības, dzīvnieku veselības un vides zinātniskā institūta “BIOR” Zivju resursu pētniecības departamenta pētnieks Kaspars Abersons. “Ap 150 no tiem ir lielas un mazas hidroelektrostacijas, pārējie – vēsturiski dzirnavu diķi, kolhozu lopu dzirdītavas un citiem nolūkiem izveidoti uzplūdinājumi. Lielākoties tiem patlaban nav ne saimnieciskas, ne komerciālas funkcijas, taču cilvēki pie tiem pieraduši; dažviet ierīkotas peldvietas vai var makšķerēt, bet ne mazums šādu mākslīgu ūdenstilpju ir aizaugušas un vasarās zilaļģu pārņemtas.” Tiesa, nojauktus dambjus arī neviens nesteidzas atjaunot, to pētnieks secinājis, iesaistoties Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centra vadītā projektā “Life Goodwater IP”, kur viena no aktivitātēm – Aģes un Mergupes kartēšana. Pēckara gados nojaukts dzirnavu aizsprosts uz Aģes, jo cilvēkiem vajadzēja zemi mazdārziņiem, bet Mergupē Otrā pasaules kara beigās vācieši atkāpjoties saspridzinājuši muižas dzirnavu dambi, kas vienlaikus arī bija tilts.

Noplicina zivju resursus

Kāpēc dambis uz upes ir nevēlams? Projekta pārstāvji uzskaita virkni argumentu. “Vairākas zivju sugas, piemēram, laši, nēģi peld no jūras uz saldūdeņiem nārstot,” skaidro zivju pētnieks. Ja priekšā ir aizsprosts bez zivju ceļa, tās tālāk netiek, tāpēc augštecē virs

šķēršļa šīs zivis nav sastopamas vai to ir ļoti maz. Citām sugām, piemēram, strauta forelēm, alātām, strauta nēģiem un citām svarīga migrācija saldūdeņos. Tās paliek upē virs aizsprosta un netiek tālāk. “Par makšķernieku lepnumu, strauta forelēm, ir pētījumi – ja upe, kurā tās dzīvo, ir aizsprostota, tad virs dambja var atrast aptuveni desmit reižu mazāk zivju mazuļu nekā lejpus tā,” K. Abersons saka.

“Aizsprosti lielā mērā vainojami pie tā, ka pēdējos 50 gados par 95% samazinājusies zušu populācija,” piebilst M. Jentgena. “Tā ir viena no interesantākajām zivju sugām, ko nav iespējams mākslīgi pavairot. Zuši dodas nārstot no saldūdens uz Sargasu jūru, zinātnieki nespēj izskaidrot, kāpēc tā. Ja ceļā ir dambis, protams, tie nekur netiek. Tāpēc, ja tirgū pārdod ezerā zvejotus zušus, visticamāk, mazuļi noķerti pa ceļam no Sargasu jūras uz Eiropu un atvesti, lai izaugtu. Jā zuši te dzīvo, taču nevairojas.”

K. Abersons piemin vēl kādu mākslīgu ūdenskrātuvi nelāgu ietekmi – tās ātrāk sasilst un paaugstina ūdens temperatūru upes lejtecē, un tādējādi pasliktina dzīvošanas apstākļus vairāku sugu zivīm. “Aizsprosts ir ne tikai barjera, kas neļauj zivīm tikt uz tām svarīgām vietām, bet tas arī pārveido apkārtni. Piemēram, uz Cieceres upes uzbūvētā Pakuļu HES to sabeigusi vairāku kilometru garumā, izveidojot ezeru, un ietekmējusi arī vairākas mazās upes, kas Ciecērē ietek. Runa ir ne tikai par migrācijas kavēšanu, bet arī par potenciālu nārsta vietu likvidēšanu, jo aizsprostus parasti būvē tur, kur upei ir kritums, – bieži arī nārstam piemērota vieta,” saka zivju pētnieks.

Maina ūdens īpašības

Savukārt M. Jentgena pievērš uzmanību ūdens kvalitatīvām izmaiņām zem aizsprosta. “Bieži zem tā veidojas sedimenta (nogulšņu) bads, jo dambis aiztur ne tikai ūdeni, bet arī tajā esošas barības vielas, minerālvielas. Fiziski izmērāms, ka ūdens, kas strauji izplūst, piemēram, no HES ūdenskrātuves, ir vieglāks nekā augštecē, jo tajā ir ievērojami mazāk nogulšņu. Tālāk upē tiek izjaukti dabiski procesi – nogulšņu trūkuma dēļ ūdens tek ātrāk un nespēj pilnvērtīgi attīrīt upē ieplūstošas organiskās vielas,” viņa norāda.

Tās nesadalījušās nonāk Baltijas jūrā un veicina aizaugšanu. Saug ļoti daudz aļģu, tās uz ūdens virsmas izveido slāni, kas nēlaiž

Dambji jānojauc prātā un upēs

Upe ar aizsprostu nav pilnvērtīgas mājas dzīvībai radībai.

Foreles ir katra makšķernieka lepnums. Tās atgriežas upēs, kur aizsprostu dēļ nav varējušas dzīvot.

cauri gaismu, tāpēc zivīm kļūst aizvien grūtāk izdzīvot.

Šo satraucošo apstākļu virkni vēl pastiprina mencu pārzeja – šīs plēsējas jūrā ierobežo tādu zivju populāciju, kuras savukārt barojas ar mikroorganismiem, kas patērē šīs jūrā nonākušās organiskās vielas. Izjauc upes plūdumu, izjauc barības ķēdi – un esam klāt pie globālas problēmas, izmirstošas jūras! Ja ņem vērā zinātnieku minētus datus – ka Latvijā vidēji uz 17 kilometriem upes ir viens aizsprosts un ka visas mūsu upes tieši vai netieši saistītas ar jūru – mākslīgās ūdenstilpes vairs nešķiet mīlīgas, vēsturiskas un vides iedarīgas.

Pievērsās HES ietekmei

M. Jentgena stāsta, ka Pasaules dabas fonds Latvijā pievērsās saldūdens problēmām pirms vairāk nekā divdesmit gadiem, kad atklājās mazo HES ietekme uz zivju populāciju. Panāca, ka ar likumu tika aizliegts jebkad būvēt hidroelektrostacijas uz vairāk nekā 200 upēm.

“Amerikā kustība par dambju nojaukšanu sākās ap 2000. gadu, nedaudz vēlāk – arī Eiropā,” M. Jentgena turpina. “Somijā bija izstrādāta pat speciāla programma, kas veiksmīgi īstenojās, tur ar Pasaules dabas fonda līdzdalību nojaukts ap 50 aizsprostu. Igaunijā šis skaits ir mazāks, toties runa

ir arī par lielu būvju likvidēšanu, piemēram, 150 metru platu Sindi aizsprostu uz Pērnavas upes. Tika daudz diskutēts ar iedzīvotājiem, pašvaldība pie atjaunotās upes gultnes izveidoja labiekārtotas pastaigu takas, ierīkoja laivošanas vietas, lai cilvēki vieglāk pieņemtu pārmaiņas. Pirmie aizsprosti nojaukti arī Lietuvā, bet tur, tāpat kā pie mums, šis vajadzīgais darbs sastopas ar sabiedrības noraidījumu.” Latvijā Pasaules dabas fonds pēta aizsprostotas upes un izstrādā rekomendācijas šķēršļu nojaukšanai kopš 2018. gada.

Pētot citu valstu pieredzi, M. Jentgena daudzviet Eiropā redzējusi nojauktus dambjus un apgalvo: upes ātri atveseļojas un veido dabisku vidi, tajās drīz atgriežas sen neredzētu zivju sugas, jo ir brīvs migrācijas ceļš un piemēroti dzīves apstākļi. “Cilvēku lielākā neizpratne ir par to, kur palicis ūdens, jo krātuves vietā palikusi šaura upīte,” viņa piebilst. “Taču ūdens nekad nav bijis vairāk, tas tika mākslīgi uzkrāts! Latvijai vispār raksturīgas nelielas, šauras upītes.”

Vairāk atbildības

K. Abersons vēl norāda, ka palaikam dabai pāri nodara šādu upīšu krastos dzīvojoši cilvēki, kuri vēlas pie mājām mazu peldvietu ar ūdens līmeni kaut vai līdz nabai. Uzskrauj akmeņus, izveido

mazu dambi, plunčājas un pat nenojauš, ka ietekmē upes ekoloģiskos procesus visā tās garumā.

Upju veselību būtiski ietekmē mazās hidroelektrostacijas gan nepietiekami skaidru likumu, gan kontroles trūkuma dēļ. M. Jentgena piemin, ka pat Latvijas Civillikumā noteikts pienākums turēt slūžas valā četras nedēļas pirms jāņiem un četras – pēc tiem, lai zivis varētu migrēt; tāpat likumos definēts HES īpašnieku pienākums nodrošināt minimālo caurplūdumu, taču tas nesakrīt ar ekoloģisko caurplūdumu. Straujās ūdens līmeņa svārstībās izskalojas upju krasti un tiek veicināta to aizaugšana, nerunājot par zivju daudzveidības zaudēšanu, jo tādos apstākļos var izdzīvot tikai tā sauktās ekoloģiski tolerantās zivju sugas.

“Ja salīdzina medicīnas jēdzienos, tad aizsprostota upe ir kā amputēta roka,” saka K. Abersons. “Līdzās ierīkotu tehnisku zivju ceļu var uzskatīt kā āķi pie kapteiņa Aļķa rokas stumbeņa. Rokas nav, bet kaut ko ar to var izdarīt. Dabiskās zivju ceļš pie aizsprosta būtu kā bioniska roka, protēze, kam tomēr nav pilnvērtīgas rīcības spējas, un tikai aizsprosta nojaukšana nozīmē amputētās daļas veiksmīgu piešūšanu. Nevar aizbildināties, ka līdz ar zivju ceļa ierīkošanu aizsprosta ietekme uz vidi beidzas. Vispirms jādomā, vai no aizsprosta var tikt valā pavisam, un tikai pēc tam jāmeklē citi risinājumi.”

Latvijas
vides
aizsardzības
fonds

Materiāli tapuši ar Latvijas vides aizsardzības fonda atbalstu.
Par publikāciju saturu atbild SIA “Kurzemes Vārds” un reģionālās izdevniecības.